

ÜÇÜNCÜ KISIM.

HECE.

I. TÜRK HECESİNİN [1] YAPISI

106. Türk hecesine örnek olarak, kökler veya daha iyisi tek heceli tabanlar (bases) (§ 569) alınabilir. Heceler; ya yalnız bir vokalden (ki böylelerindeki vokalden evel Arap imlâsında *ı* elif denilen söylenişte belirsiz bir hemze konsonu var. A.U.E.) ya bir konson (iki olamaz) ile bir vokalden; ya bir konson ile bir vokal ve bir konsondan; veya bir konson, bir vokal ve iki konsondan (ki böylesi, nadir olup o zaman da birincisi ya bir kaypak «liquide» veya bir ıslıklı «sifflant» konson olur) teşkil edilir.

Vokalleri *v*, konsonları *k* ile ifade ederek aşağıdaki taslakları elde etmiş oluruz:

<i>V</i>	(او)	<i>o</i> ;
<i>KV</i>	(بو)	<i>bu</i> ;
<i>VK</i>	(اوپ)	<i>ōp</i> ;
<i>K¹VK²</i>	(قال)	<i>kal</i> ;
<i>VK¹K²</i>	(اوست)	<i>üst</i> ;
<i>K¹VK²K³</i>	(سارپ)	<i>sarp</i> .

Türkçede bir hecenin varlığı için biricik zarurî unsur olan vokali ayrı bir *V* ile yazarak *K¹VK²K³* şeklini verirsek, bütün ötekilerini en tam olarak hulâsa etmiş oluruz [2].

Öz türkçe bir kökte birbiri ardınca iki konsondan ziyade ses kümesi olamaz.

107. Yukarıki mütalealardan çıkan neticeye göre türkçe bir kelime, hiçbir zaman iki konson ile başlamaz. Bunda müstesna olarak yalnız şu kelime zikredilebilir:

[1] Hece kelimesini yaygın manasıyla almıyoruz. İlimce gayri sahih olmakla beraber, bunun Türk vezinlerinde amelî bir tatbik yeri vardır. Bu sebeptendir ki, bu tabiri alıkoyduk. Hecenin daha tam bir tarifi A. MELLETTİN *Introduction à l'étude comparée des langues indo-européennes* adlı eserinin 98 ve aşağısı sahifelerinde bulunur. J.D.

[2] Bizce bütün bunlar şöyle hulâsa edilse daha iyidir:

<i>V</i> veya <i>KV</i>	(ب, آ): 'a; bu:	açık	} hecc.
<i>K¹VK²</i>	(اوچ, قال): <i>üç, kar:</i>	tek	
<i>K¹VK²K³</i>	(آپ, قارت): <i>alp, kart:</i>	çift	

kapalı } A.U.E

براقق *braq-mak* [1].

Bunun neticesi olarak, şayet yazıda iki konson ile başlayan bir kelimeye raslanırsa, okunuşta birinci konsondan sonra bir vokal getirilmesi icap eder:

ML: مقال *sakal*.

Türkçenin en çok kelime aldığı arapça ve farsçaya da bu kaide tatbik edildiği için, bunun daha çok ehemmiyeti vardır.

108. Esas itibariyle, türkçede ikizlenik (gémine) konsonlar (bakınız § 104 ve 191) hiç yoktur. bu kaidenin müstesnaları pek nadirdir.

الى *elli*;

آنة *anne*;

باسى *yassı*;

ايسى *issi*. (eskimiştir; muk. azerce: ايسى *issi*. [2])

Bununla beraber, ihtimal ki ifedekâr tekellümün bir tarzı olarak, tek tük denilebilecek bir surette bazı konsonların ikizletilme (تشديد *gemination*) si yolunda bir temayül de kayde değer:

[1] Türkçede bu gibi bir halde bir vokalin lüzumu o kadar kuvvetle duyulur ki, bazan bu kelimeyi iki konson arasına bir *t* getirerek براقق *brakmak* suretinde yazarlar (bakınız § 112). Zaten eskiden *atmak* manasiyle براقق سوزندكى *b, r* konsonları arasında bir vokal vardı. (Bakınız MENİNSKI, S. 435; *brakmak*; VIGUIER, S. 304 («buragib» *bouragheb*). (Muk.: altayca: *pirka-mak* «atmak»).

[2] Bizce bu hâdise daha şumullü görünmektedir.

Lehçemizde teşdit (ikizleme) iki türlüdür: 1. yalnız söylenişe ait, 2. söylenişe ve manaya ait.

1. Söylenişe (lâfza) ait teşdit, dolayısıyla (arızı) dır ki, aslı maddeye katılan bir ekin baş konsonu, o maddenin sonunda yine kendi cinsinden birine raslandığı zaman olur. (Müellifin bahsettiği ve nadirdir dediği işte bu türüsüdür ve nadir de değildir):

alt.ta, gül.ler, kes.se bel.li ve saire, ki, bu teşditler, eklerin getirdiği yeni mana hariç, kelimeye başka bir mana katmaz.

2. Manaya ait teşdit, doğrudan doğruya ve (iltizamî) olup, kelimeye mubaleğa manası verir:

Bu da iki türlüdür:

a. Hangisi olursa olsun, aynı konsonu mubalâğa kastiyle bir daha tekrar etmekle olur. *kur.ru, küç.çük, af.facık, am.man, yaz, zık, güz.zel, kıs.sır, aş. sağ(ı) yaş.şa.*

evet yerine *evvet* ;

küşük yerine *küşçük*, karaman lehçesinde,

anne kelimesi de bu sraya girse gerektir. (*ana*'dan; *anna* > *anne*? A. U.

Şark lehçeleri de bazı sayı isimleri ortasındaki konsonu (takvimin vazıhlığı için ifadekâr bir unsur diye?) ikizletirler :

ikki veya *ekki* «iki»; *yetti* «yedi»; *doğkuz* «dokuz»,

Belki bu hadise, osmanlı türkçesindeki *elli* şekline bir izah olabilir.

— Birden *es.şek* demek, biçare henüz müavedde ;

Ne getişkinleri var, dursun o sağlam şedde.

(- M. Akif - Safahat Asım. 51).

Bu teydit ekseriyetle ikinci hecenin başındaki konsonların tekrariyle olduğu gibi, üçüncü hece başındaki konsonun tekrariyle de olur ki, bu türlü sū nisbeten azdır.

— Vay *babas.sının* ... (M. Akif, Safahat).

b) Açık veya kapalı ilk hecedeki vokalin bir daha tekrarı, onun uzatılması (◌◌) ile olur.

Ca.a (= *ā*) *nım*, *ku.α* (= *ā*) *zam*, *e.e* (= *ē*) *nfes*, *pi.i* (= *ī*) *s*, *ba.ā* (= *ā*) *şüstüne*, vs.

Türkçenin sekiz kısa vokali de mubalâğanın derecesine göre bir, bir daha imale suretiyle teşdit edilip, mubalâğa manası kastedilir.

(Bu itibarla türkçenin sekiz kısa vokalinden maada, sükûnlu ğ den evvelki kısa vokallerle, ğ nin söylenişinden doğan yine sekiz nevi uzun vokal, ve ayrıca mubalâğa manası verilmek kastiyle kısa vokallerin tekrarlanmasından busule gelen sekiz uzun vokal vardır ki, bunlar Arap ve Farsın türkçemizde yalnız (*ā*, *ā*, *i*) den ibaret üç uzun vokaline nisbetle çok zengindir. Türkçede Arap Fars kelimelerinin uzun vokallerini ayırdetmeğe ihtiyaç görülmemesi, türkçenin şivesine mugayyir olduğu, çünkü türkçede böyle uzun vokaller bulunmadığı iddiasına dayanırsa bu, türkçenin bu yoldaki fonetik zenginliğinden tegafül olur. Bu günkü gibi imlâımızda yalnız ğ ile yapılan uzun vokaller yazıldığı halde ne bunlar, ne de şivemizi bozmak bahasına işaretlenmiyen yabancı uzun vokaller gösterilmemektedir. Türkçenin halihazır fonetiği iyice tetkik edilince, esasen şimdiki imlâ tarzının gerek hârf eksikleri, gerek tarz bozukluğu yüzünden kifayetsiz olmaktan ne kadar uzak olduğu anlaşılır.)

Eski lehçelere gelince, gerek arızî, gerek kastî teşdit bunlarda da görür. Aynı veya mahreçleri yakın olan meselâ (*t*, *d* - *s*, *z* - *s*, *ş* - *l* - *k*) gibi konsonların Arp imlâ tarzındaki şedde (◌◌) işaretiyle gösterilenleri Divanı Lûgatit Türk'te bir haylidir. Hattâ Divan'dan sonraki türk lehçelerinde de türkçe sözlerin bu türlü olatlarında tek konson üzerine teşdit işareti konulduğu görünür :

Er kis.(s)i (= kişisi kadını D. L. T. c. 1. s. 203 ; c. 3. s. 170) *birle tok tok boldı* (D. L. T. c. 1. s. 279) = koca karısıyla çarpışıcı oldu.

Ot. (t) uz içip kıkralım (c. 1. s. 127) = üçer (üçer) içik haykırırım.

At ad'akı takır takır it.(t)i (c. 1. s. 302).

109. Yukarıki kaideler, kelimeye bir ek katılmasıyla sakatlanmış bulunabilir :

MI. : چاقچا *ça (rp-m) ak*, (üç konson kümesi) ;

ءلءل *e (l-l) e -mek* (ikizlenik konsonlar).

110. Diğer taraftan, bu kaideler ne sesleme isimlere, ne de yabancidan alınmış kelimelere ait değildir.

MI. : كراة *krat'* (Isılcadan); [1]

ءءءء *prasa* (Yunancadan).

Bu kelimeler [2] iki konsonla başlıyor.

[1] Bu kelime, böyle değil. *krat'* söylenişlidir. A.U.E.

[2] Bizce bu kelimelerden yalnız ikincisi. A.U.E.

Yavl'ağ tıl l'ig bigden kerü yal'ingus tal' yig. (c. 3, s. 97) = kötü dilli kocadan ise, (kadının) mücerret, dul (kalması) daha iyi.

Fakat bu gibileri, dolayısıyla ve arızî teşditlerdir. Halbuki Kâşgârî (c. 1. s. 127) de : *İs.sız* (gaddar, çok kötü ve utanmaz kişi), kelimesi münasebetiyle (teşdit mübalâğa içindir) dediği gibi ; *ar rıg nenğ* (çok temiz, ciddennazif şey), dedikten sonra, (teşdit, mübalâğa içindir) izahını tekrar veriyor.

Arap yazısının kifayetsizliği yüzünden, bugünkü lehçemizdeki vokallerde olduğu gibi, met suretiyle teşdidin bu eski lehçelerde de var olup olmadığı anlaşılmakta ise de, biz bunun da var olmak ihtimalini kuvvetli buluyoruz. Lehçemizde yaşıyan arızî teşditler ise, ister işaretli, ister işaretli ve tek harfle yazılı olsun, gerek Arap harfli, gerek daha evelki uyur ve orhon yazılı imlâlarda yer yer görülmektedir.

Mu'in,ü-l- mürîd'ten :

t : — *Könğül Hağ қа büt(t)ünğ su'âlim sanğa* (s. 4) ;

— *Yok irdük yarat(t)tı yene yok kı'ur.* (s. 8) ;

— *Mu'ayyen bahâ sat't)ım al'dım yeter* (s. 31).

Paul Pelliot'nun Uygurea (Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi - Hüseyin Namık Orkun) dan :

t : No III. satır 19; XII. s. 6; XLI. s. 8. *ay(i)t(t)tı* [= LXVI. s. 4. *ayıtdı*]; XXX. s. 5. *yarat(t)tı*; LI. s. 11 *Xalit(t)tı*; LI. s. II; LXVII. s. 6 *il(i)t(t)tı* ;

l : VI. s. 6 *il(l)ig*; XXIII. s. 3 *kul(l)ug* ;

g : IX. s. 10; XXVII. s. 3 *y(a)rl(i)(g)kadı* [= XV. s. 11 *y(a)rlıg-gadı*; XIX. s. 3 *yarlıg-ğamadı*]; XIV. s. 1 *yula(g)ka*.

THOMSEN'in *Inscriptions de l'Orkhon* = Orhon yazıtları, adlı eserinden :

II E 5 te, teşditli l :

YI ̣EYNΛ NYNΩ : J ̣NYSY ̣Ω : HMY : J ̣TYN : FΛ Ω YFI : FΛ Y ̣D

yağçt siğ(i)tçt öngre kün toğs(a)kda bükli çöl(l)ig il = matemci, nevhacı(lardan) önce gün doğusunda(ki) ormanlı çöllü balk...

II. YABANCI KELİMELERİN SÖYLENİŞİNDE SİĞINIK [1]

ve takma vokaller.

111. Türkçeye, yabancı dillerden, bu gösterilen esaslara uymaz konson kümelerini havi kelimeler alındığı zaman, daha yukarıda (§ 106) bildirilen örneklere uydurulmak üzere küme arasına daima yüksek vokaller sınıfından (§ 37) biri sığıştırılır.

Bunlar iki halde kullanılır:

1° Yabancı kelime, iki konson ile başladığı zaman. Bunda tutulacak yollar değişiklidir:

a. Baştaki konson kümesinin evveline, takma (prothétique) bir vokal katılarak başlama konson kümesinden bir başka iç küme yapılır:

Ml.: *سوئیس* / *suiçre*, İtalyanca (Sv)izerra dan;
استاوروز / *stavroz*, Yunanca (σ)αυρός (haç) dan;
استیم / *stim*, İngilizce (st)eam (buhar) dan;
استوفا / *stlofa*, İtalyanca (st)ufato (etüvden geçirilmiş «kumaş») dan.

112. — b. Baştaki konson kümesi, iki konson arasına bir vokal getirilerek bölünür.

Ml.: *فرنگ* / *freng* yerine, *fireng*, «Avrupalı, Franc» manasına;
فر (برادر) / *frer* yerine, *firer* (frère, Fransızca kardeş manasında olup, Frères des Ecoles chrétiennes = Hıristiyan mekteplerinde öğretmenlik eden rāhip kardeş)[2].
 (st) ile başlayan hemen bütün yabancı kelimelerde de böyledir [3].

[1] Kütahyalı Abdürrahman Fevzi Efendi, eserinde bu sığınık (intercalaire) vokaller için (müctelib «hariçten getirilmiş» harfler tabirini kullanır. A.U.E.

[2] Halk dilinde böyleleri arasına daima sığınık bir vokal girer: p(o)rogram, g(i)ramer, p(i)lâtin, k(i)ravat, p(i)lân, vs. A.U.E.

[3] (*sp, sf, sl, vs.*) gibi diğer kümelerde de böyledir. Şu halde bütün emsali gibi, kaide üzere meselâ (*ispor*) diyecek yerde (*sipor*?) demek Türk teevidi dışına çıkmak olur; aksi halde meselâ İtalyanca yayvan *sepet, sportiva* manasındaki *sporta*, ve Fransızcada durak manasındaki *station* ve saireyi «*siporta, sitasyon*» gibi hep kaide tersine söylemek için de cevaz vermek, veya bir takım kaide dışında istisnalar yaratmak cihetine gidilmiş olur. A.U.E.

I E 6 da:

БХΥΓ ДЗДЖ БТФФ

türk bad(a)n il(i)(e)dük = türk camiası(nı) ülkeledik.

I E 10 da teşditle k:

ГѠѦНѢ НГѦКГГѦ: ЕЛНѢ-ЕИѦ

is(i)g küç(i)g birtük(k) (i)rū s(a)k(i)nm(a)tı = işi(ni) gücü (nū) bıraktıktan sonra sakınmadı.

I S 12 de. teşditle t:

ГѠГ: ЕГЛНМХѦ-ГѢГЛГ: ѦѦН: ЛѢѦѦ

t(a)bg(a)ç k(a)ğ(a)n(i)nğ içr(e)ki b(e)d(i)zciğ t(t)ı = Çin hakamı(nı)n içerdeki (saraydaki, has) nakkaşı(nı) gönderdi. vs. A.U.E.

113. c. İkinci tarzın bir başka çeşidi vardır ki, sığınık vokalı bizzat kelimesinden alarak, onu alelâde bir aktarma [1] (kalp, métathèse) yapmak suretiyle, baştaki konson kümesi arasına sığdırmak ve böylece kümeyi bölmekten ibarettir.

Ml. : *Brusa*? veya *Bursa*, eski «Pruse» şehri;

pir'lanta italyanca: «brillante» den «parlak»;

pirnal' veya *pirnar* *πρωάρι, πρίνος* dan: «çalı meşe».

114. 2° Birincisi bir kaypak veya bir ısıklı olmayan iki konsonla nihayetlenmiş tek beceli bir yabancı kelime, bu iki konson arasına yüksek bir vokal sıkıştırılır. Bu hadise (ekseriya bu şekilde olan) arapça kelimelerde çok vakidir.

Ml. : *em* (i) r, *emr* yerine;

ak (i) l' ;

öm (ü) r ;

kah (i) r ;

vak (i) t ;

sat (i) r .

Farsça kelimelerde de böyledir:

seh (i) r ;

müh (ü) r .

Muk. başka misalleri: *cisir «*köprü*» (Tam. Ar., s. 29); *sepit gün «*سبت* = cumartesi» (Vigüer, s. 433); *ilim (eski yazmalar: *علم*); **zehir; bulgarcaya geçen şu kelimeleri muk: *азилъ*: *عزل* * *режиъ*; *زمن* *.

Sığınık vokalin ne mahiyette olacağı, ikinci sııftan lâhikaların vokaline nazım olan kaidelerle tayin edilir (bak § 159). Bununla beraber bu, dudaklı v konsonundan sonra geldiği zaman, ü veya a ya *gibileşme* (نش assimilation) yoluyla dudaklaşabilir.

käv (ü?) m (muk. 1426 yılı yazmaları: *كؤملى*) [2];

hav (a) z.

Osmanlı türkçesinin en eski metinlerinde bitaraf (düz) vokallerden sonra bile yuvarlak sınıfından sığınık vokaller bulunuyor:

[1] Aktarma, Türkiye lehçesinde bilhassa öz türkçe kelimelerde umumiyetle biraz nadir olarak vakidir. Birkaç misal:

çömlök - *çölmök*; *gömlök* - *gölmök*; *çemrenmek* - *چرممنك* (Bibliothèque Nationale, yazmalar, 394, yaprak 60) .

Aktarmalı iki sestem birisi hemen de daima bir kaypak olur. Başka misaller: *torba* × *tobra*; *çorba* × *çobra*; *domrucuk* × *domurcuk*; *kırba* × *kıbra* *كربا* (Güllüver, türkçe, s. 85); *oğrul'ayın* × *oğurl'ayın*; *burgul'* × *bul'gur*; *derviş* × *devriş*; *derven(d)* × *devend*. Bu hadise Anadolu tâli lehçelerinde ve azerce de daha siktir: (*doğrasa*) yerine *dorgusu*; (*kuyruk*) yerine *kuryuk*; (*öğren-mek*) yerine *örg'en-mek* (Nevali, muk. *اوركائك*); (Hüseyn Rahmi, Metres, s. 22, 14 ve 23); *ayrı* × *argi* (bak. s. 914, not 2, bu gramerde). Muk. Akhundof (bu misallerden bir kaç daha evince M. Bouvat tarafından işaret edilmiştir); *arvad* (muk. s. 795. bu gramerin notu); *ileri* yerine *يرلى irelü*; *yaprak* yerine *يارباق yarpaq*; *toprak* yerine *تورپاخ torpah*; *köprü* yerine *كؤرپؤ körpü*; *partal'* yerine *پارتال pal'tar* (J. As. 1912, xx, 516).

Diğer suretlerde (kaypaksız) aktarmalar nadirdir: *mizâc* yerine halk dilinde *micaz* (Gıadyrgy, *sub abitudine*, muk. *Гео.*); *sarımsak* × *sarmusak*; muk. Azerce: *tutsak* yerine *دوستاق dustaq*; *tüstü* yerine *تؤستؤ tüstü*, bak. Altaycada aktarmalar hakkında, *Gr. alt* 17. J.D.

[2] Bununla beraber bu kelime lehçemizde: *hav(i)m* dir. A.U.E.

شهر* *seh* (ē) r ;

میل* *mey* (ū) l (Vambéry, Alt Osm., s. 38).

İHTAR 1. — Sükûnlu konsonlar kümesindeki ikinci harf, öz türkçedekilerde olduğu üzere [1], birincisi olan ıstıklılarla beraber bulunanlardan değilse bile, ikisi arasına yine bir vokal katılabilir.

MI. : اسم* *ts* (i) m ;

رسم* *res* (i) m ;

قسم* *ku* (ı) m ;

مصر* *Mis* (ı) r .

İHTAR 2. — Bütün bu kelimelerde bölünen iki hece, vurgu dediğimiz savtı şedde (accent tonique)nin kuvveti bakımından hemen aynıdır. Bununla beraber *vakti*, *satır* kelimelerinde vurgu, açıktan açığa ikinci hece üzerindedir.

İHTAR 3. — Bazı dafa sığınık vokal, birinci konsonun bir nevi *y*eleşme (mouillure) si halinde, tasarlanık gibi var yok bir haldedir.

MI. : حزم* *haz*'m.

[2] Gerek öz türkçe kelimelerdeki iki sükûnlu konson kümeleri hakkında, ve gerek bunlardaki ilk harflerin ya (ر * ; * ل * * *) gibi kaypaklardan, veya (س * *) gibi ıstıklılardan ibaret olması lâzımgeldiği hakkında bu eserde şimdiye kadar ve daha sonraları bir malûmat verilmemiş olduğu için, onları burada gösteriyoruz :

	a :	a(rs)lan, sa(rs)ti, te(rs), tu(rs), ka(rs), ö(rs) ;
	ş :	a(rs) ;
	ç :	sü(rç)müş, bo(rç), ha(rç) ;
r	t :	ka(rt), ku(rt), a(rt)maz, süpü(rt)müş ;
	p :	ça(rp)ti, çu(rp)mış ;
	k :	ka(rk)sa, ha(rk), ku(rk), sa(rk)sın ;
	k :	tü(rk), kü(rk), ü(rk)mez.
	ç :	ö(lç)lü ;
	t :	a(lt), kısa(lt)mış, küçü(lt)mez ;
l	p :	a(lp), ku(lp) ;
	k :	ka(lk)sın ;
	k :	ı(lk), sı(lk)memiş.
	ç :	sevi(nç), ge(nç), d(inç), usa(nç), ta(nç) , lğre(nç) ;
	t :	a(nt), çe(nt)mış, yo(nt)maz ;
n	p	cu(np=mp) ;
	k :	zo(nk)ladı ;
	k :	kü(nk).
s	t :	ü(st), pi(st) ;
	t :	hi(st), ho(st) ;
ş	k :	kö(şk) ; vs.

İşte ekeriva öz türkçe kümelerin bu gösterdiğimiz vaziyetlerinde olmıyan veya mahreççe yakınları bulunmıyan ve bilhassa ilk konson itibariyle bu saydıklarımızın dışında kalan yabancı kelimelerdeki kümeleridir ki müellifin bahsettiği (اوړو ، امره) cinsinden sığınık vokaller katıştırılır. A.U.E.

115. Eğer kelime, vokalle başhyan sonuçluk (désinentiel) bir lâhika alırsa, söylediğimiz sığnık vokaller, kararsız (instable) vokallerdeki muameleye tâbi olurlar (bakınız : § 207).

Arapça kelimelerdeki böyle sığnık vokalleri çifte yay (parenthèse) içine alacağız. Bu gibi vokallere gizli (*furtif*) vokal denilebilir.

Şuna da dikkat etmeli ki söylenişte kelimeye sığnık bir vokal katılmasının imlâya tesiri pek azdır.

Misal: جوز *ceviz*, جوز* *cevz* yerine. (Esasen arapçasına göre sığnık olan bu vokal türkçede yerleşmiştir. Meselâ, muzafünileyhte *ceviz-iñ* denilir).

III. KOŞA [1] (Hiatus).

116. Türkiye lehçesi, esas itibariyle, kelimelerin içinde koşa (iki vokalin ardarda gelmesi) yı kabul etmez. [2]

Bu sebeptendir ki, bir kelimenin sonlama vokali ile buna katılan bir ekteki başlama vokalin çatışmasından kaçınmak için, sığnık konsonlar kullanır (Bak. § 183).

Bununla beraber, bazı münferit hallerde, iki vokal arasındaki bir boğazlığın düşmesiyle, kelimeler içinde koşalar hâsıl olabilir :

Ml. : صوغوق *s(oz)k*, (*soğuk* yerine) (Muk. § 105, *sonunda*);
طاوق *t(oz)k*.

Böyle bir halde *i*, *u* vokalleri, (*tavuk*) ta olduğu gibi bir nevi *w*, ve ayrıca *g* yarı-vokali teşkil ederek, bunlar bir vokalden diğerine geçişi kolaylaştırırlar.

Bu, bilhassa *i* vokalinde duyulur :

Ml. : هسته ایدم *hastayıldım*, هسته ایدم *hasta idim* yerine ;
مسائل *mesâ'il*, مسائل *mesâ'il* yerine «Arap yazısında hemzenin varlığına rağmen».
(muk. yine § 1024 ve 1035, tenbih).

Biz, bütün bu eserde raslanacak olan böyle gizli yarı-vokalleri transkripsiyonda umumiyetle işaret etmek cihetini bırakarak, bunlar için buradaki bu mütaleamızı kâfi görüyoruz. Yalnız kendilerinden sonra veya evvel bir vokal gelen *i* yi ve *u* yu. o vokallerden ayırarak söylemiye lüzum olmadığını hatırdâ tutmak icap eder.

✕ IV. VOKALLERDE UZUNLUK, KISALIK (Quantité).

117. Türk dili, lisanın öz malı olan kelimelerde uzun, kısa vokaller farkı nedir, tanımaz [3]. Arapça ve farsçadan alınma kelimelerde (ki bun-

[1] Koşa tabirini, türkçenin (koşmak : eş, çift etmek) kökünden ve çift manasında (koş, koşa) daki kullanımından alıyoruz : D. L. T, II, 299 *koş kılıc kırka sığmas* = çift kılıç kına sığmaz.. Kitabı Dede Korkud (s. 8. st, 6) قوشه بادم صفین طار اغزم da *koşa badem sığmayan far ağızlam* A.U.E.

[2] Bununla beraber şimdiki imlâmızda bilhassa yabancı kelimelerde buna cevaz veriyoruz : *mutal(ea)*, *tab(ii)*, *ş(eâ)met*, *Rom(eo)*, *t(eo)lof*, *m(aâ)vin* ; *r(iâ)yet*, *Pomp(ei)*, *m(âi)n*, vs. A.U.E.

[3] Bununla beraber lehçemizde sükûnlu ğ nin kendinden evvelki sekiz kısa vokalle ilk hecelerde (bağ, sığ, doğ, vs.) ; ve son hecelerde (uşağ «ı») çağ«ı»r ; aşağ «a» söyle, vs.) suretlerinde teşkil ettiği uzun vokaller olduğu gibi, mubaleğa manasiyle konsonları tekrar ettikten başka, vokallerini de cā.nım, kâ.zum, bāş üstüne, vs. gibi tekrar ederiz ki, bu vokal tekrarı, yine uzun vokaller meydana getirir. (Bak. § 108) ait verdiğimiz notlara). A.U.E

larda, bilhassa uzun \bar{a} da) ise böyle olmayıp, uzunluk hissettirilir. Bunun için transkripsiyonumuzda uzun vokaller, türkçenin kısılarından olup bunlara muadil, \bar{a} ile işaret edilen arapça ve farsça kısılarından ayırt edilerek, eserimizde ekseriya (a, u, i) kısa şekilleri üzerinde bir çizinti ile (\bar{a} , \bar{u} , \bar{i}) suretlerinde gösterilecektir.

﴿ك﴾ *mük'āleme*.

Kur'ânın lâhin ile okunuşunda bu uzun vokaller daha ziyade hissettirilir. Bilâkis hristiyanlar böyle vokalleri kısıları gibi söylerler.

118. Bir taraftan türkçe, diğer taraftan arapça ve farsça arasındaki bu esaslı farka [1] rağmen, Türk vezni, uzunluk kısalık üzerine kurulu olan Arap - Fars vezni meşkedir.

Bununla beraber bu taklit, bazı türkçe vokallerin kimini uzun kimini kısa sayacak kadar ileri vardiği manası, kapalı heceler, yani kelime sonunda bir vokalden sonra bir veya iki konsonlu olan heceler uzun hece sayılmakla iktifa edilmiştir.

Buna mukabil halk şii, hecelerın sayısını ve *vargu* [2] üzerine kurulmuş (heceleri parmakla saymak esasına göre *parmak usulü* dedikleri) bir sayı vezni kullanır ki, dilin dehasına yegâne uygun gelen vezin de budur.

V. DARALTI (ادغام contraction).

119. Türkiye türkçesinde, şimdiki diğer türk lehçelerinin ekserisinde olduğundan çok daha nadir olarak daraltıya tesadüf edilir. Bununla beraber ayrı ayrı vokallerin veya konsonların veya hep birden birçok seslerin düşümüne ve karıtı (crase) ya dair birtakım misaller bulunmaktadır.

A. VOKAL DÜŞÜMÜ (syncope).

120. Daha ileride (§ 181 ve aşağısı) gösterilen şartlar içinde, eklerdeki kurarsız vokallerin muntazam bir surette düşmesinden başka olarak, kelime içlerinde vokaller düşümü, umumiyetle *son hecedekilerde* ve yalnız *vargusuz* ve *güksek* olanlarında görülür.

Ml. : ﴿هپسى﴾ *hepsi*, *hepi-si* yerine;
 ﴿ويقو﴾ *uyku*, *uyu-ku* yerine;
 ﴿درنك﴾ *de-n-ek*, *der-in-ek* yerine.

Başka misaller : *koğ-mak* ve *korğ-mak* mastarları eski Osmanlı türkçesinde *koğa-mak* ve *korak-mak* suretlerinde söylenirdi; muk. *kağı-mak* ve *kaz-mak*.

121. Bahis mevzuu olan, daima münferit hallerdir. Bununla beraber ikinci hece bir vokalden sonra gelen bir kaypak konsonla nihayetlendiği zaman (böyle bir hadisenin menşei ne isterse olsun), bu temayül daha sık olarak görünür. Bu hâdisa ise, baş harfi

[1] Yukarıki mütalعاتımıza göre bizce esaslı fark, türkçede uzun vokallerin Arap, Fars dillerindekilerinden daha zengin ve daha çeşitli olmasındadır. A.U.E

[2] Türk vezninde ingiliz ve alman vezinlerinde olduğu gibi, hecenin vurgulu vurgusuz olduğuna bakılmaz. Sonra müellifin *parmak usulü* dediği, parmak hesabı «benâni» vezindir ki, bizim milli vezin dediğimizdir. Esasen her çeşit vezin hemen de heceler üzerine kurulu olduğu için, veznimize tahsis ile «hece vezni» demek doğru olmaz. Bu, fransızca, ispanyolca, vs. de olduğu gibi, bir sayı veznidir. A.U.E.

vokal olan bir ekin bir kaypakla sonlanan iki heceli bir kelimeye katılmasından ileri gelebilir.

Ml.: ياڭلىق *yañıl'-maq* tan ياڭلىش *yañıl'-ış* yerine, ياڭلىش *yanl'-ış* ;
 آيىرىق *ayır-maq* tan آيىرى *ayır-ı* yerine, آيىرى *ayr-ı* ;
 قىيوراق *kıtır-maq* tan قىيوراق *kıtır-aq* yerine, قىيوراق *kıtır-aq*

(Muk. *kıtır-maq*, *kıtırım*, *kıtırıntı*); [1]

دورمهك *devir-mek* ten دورمهك *devir-ik* yerine, دورمهك *devr-ik* ;
 چورمهك *çevir-mek* ten چورمهك *çevir-inti* yerine, چورمهك *çevr-inti* ;
 سۈپۈرمهك *süpür-mek* ten سۈپۈردى *süpür-üntü* yerine, سۈپۈردى *süpr-üntü*.

sıçra-maq fiili eskiden *sıçıra-maq* suretinde söylenirdi (Tamb. Ar., s. 16 ve eserinde *serpişik* olarak).

Seslerin [2] böyle ardarda gelişi, (yüksek) bir vokalle sonlanan iki heceli bir kelimeye kaypak bir konsonla başlayan bir ekin katılmasından ileri gelmiş olabilir.

دىرى *diri* den, دىرلىك *diri-lik* yerine, دىرلىك *dirlik* ;
 قاراڭاق «eskidir» *qaraña* dan قاراڭاق *qaraña-luq* yerine, قاراڭاق *qarañ-lik*
 (düşüm, üçüncü hecede).

Muk. *koqa-l'a-maq* < *koql'a-maq* ve *sepile-mek* > *sep-le-mek*. [3]

Yukarıda geçen bütün misallerde bahsin mevzuu bir türeme eki oluyor. Fakat aynı hâdise bir sonuç (désinence) ekiyle de vaki olabilir; bu hal, bazı isimlerin insıralarında görülür ki, bu sebepten bunlara kararsız vokalli isimler (Bakınız § 207) adını vereceğiz.

İHTAR. — Türkiye lehçesinde birinci hecenin vokali yazıda esas itibariyle sabit bir unsurdur. Bunun hilâfına olarak, diğer türk lehçelerinin ekserisinde kelimenin ilk hece vokalinin hazfi çok vakidir:

كىشى *kışi* yerine, كىشى *kışi*.

122. Alçak vokaller olan (a, e) nin düşümü nadirdir:

اورده *ora-da* yerine, (اورده *orda*);

نرده *nere-de* yerine, (نرده *nerde*). muk. *değnek*, eski osmanlıdaki *deg'enek* yerine, (Vambéry, eski osmanlıca, s. 40, I. 3; Bianchi, muk. sırpça: *degenek*).

İHTAR. — Üçüncü hecede vokalin düşümü müstesna bir hadisedir.

Ml. يۇقارده *yukarı-da* yerine, يۇقارده *yukarda*;

ئىچىرىده *içeri-de* yerine, ئىچىرىده *içerde*;

دېشارده *dışarı-da* yerine, دېشارده *dışarda*;

يۇمۇرۇملاقم *yumurıa-l'a-maq* yerine, يۇمۇرۇملاقم *yumurtl'a-maq*.

muk. yukarıdaki *qaran-l'ık*.

[1] Müellif, bundan sonra *çingır* (madenî gürültüleri taklit eden sesleme isim) diye gösterdiği kelimeden gelmiş sandığı *çingır-aq* misalinin de veriyor ise de bu, *çingır-aq* söylenişli olduğundan, arkadaş olarak öteki misallerin yanına yakışmıyor. A.U.E

[2] *ri*, *ri*, *gr*, *vr*, *pr* vs. gibi olanlarının. A.U.E.

[3] ve *besi-le-mek* > *bez-le-mek*; *sızı-l'a-maq* > *sız-l'a-maq*, vs. gibi. A.U.E.

B. KONSON DÜŞÜMÜ.

123. Bu yolda işaret edilebilecek hadiselerin çoğu Türkiye lehçesi gramerine ait olmayıp, daha ziyade muhtelif Türk lehçelerinin mukayesesinde görülür.

MI. : Türkiye lehçesinde چکیرگه çekirge, şark türkçesinde çekür (t) kâ yerine ;
 اونورمن otur-mak, o (t') tur-mak yerine ;
 اونوز otuz, o (t') tuz [1] yerine ;
 گ'تیرمه گ'el-tir-mek yerine.

124. Bununla beraber, (موکرا، موکره soñra > sora) [2] gibi birkaç münferit misalden başka, Osmanlı türkçesinin bilhassa çok heceli kelime sonlarındaki eklerde, boğazlıları düşürmeğe doğru gösterdiği umumî temayül de kayde değer.

MI. بابا yaya, yayrak yerine ;
 چری çeri, (یکچری, yent-çeri), çerik yerine ;
 قیسه kısa, kısağa yerine ;
 یاپراق yıprak, yapurğak yerine ;
 قایدی kayır-mak, kayğur-mak yerine ;
 دیشاری dışarı, dışkırı yerine (muk. § 382) ;
 اچری içeri, içkeri yerine ;
 قیشلا kışla, kış-l'ak yerine ;
 یایلاق yayla(k), yay-lak yerine (şark türkçesinde yay : «yaz») ;
 طوزله tuz-l'a (k), tuz-l'ak yerine ;
 قازان kazan, kazgan yerine.

Birçok türkçe ekler, Türkiye lehçesinde böylece boğazlılarını kaybetmişlerdir. (Bakınız § 733 ihtar 2 ; 868 [s. 576], 918, 1343, 1384, 1412.)

İHTAR. — Sonra bugünkü dilde buna benzer bir hadise zikredilebilir. Bu da sonu bir boğazlı ile nihayetlenen isimlere küçükleme eki -cık(-cık-), (bak. § 510) ve -rek (-rak), (bak. 518) katılacağı, veya son harfli boğazlı olan bu isimlerden -[e]l (§ 842, ihtar) suretindeki fiil ekiyle fiil kökü teşkil edileceği zaman, böyle isimler sonundaki boğazlıların, küçükleme ekleri, ve -[e]l kökü önünde düşmeleridir.

C. BİRÇOK SESLEMLERİN BİRDEN DÜŞÜMÜ.

125. Birçok seslerin aynı zamanda düşümü nadirdir.

MI. : آچیق acık «halk dilinde», آز azın küçüklemesi olarak آزیق azı-cık veya az-acık yerine ;
 قارداش qardaş, قارداش karın-daş [3] yerine.

[1] Belki o(t) taz. A.U.E.

[2] Hattâ söra > sōna (bazan). A.U.E.

[3] Bu kelime D.L.T. I, 80 ka.daş suretinde görülür ki, Radloff II ; 315 kağadaş suretini de verir. Kelimenin, zarf. boşluk manasına kağış (bak. ka kaçca D.L.T. III 158 = kap kaçak) ile, musahabet manasındaki daş tan yapılmış olduğuna hükmedilebilir. Bu ka kelimesinin zarfiyet manasında bir edat vazifesiyle eski türk lehçelerinde ve halâ şark lehçelerinde mefulünileyh [e]lenik] ekini teşkil ettiği anlaşıyor ki, Orhon kitabelerinde daha

D. KARINTI (crase).

126. Yanyana iki muhtelif kelimenin bazı sesleri biribiri içinde kaynaşarak o iki kelimenin bir kelime halinde karılıp birleşmesi demek olan karıntı da Osmanlı türkçesinde nadirdir.

MI. : قویورمك *qoyver-mek*, *qoy-u vermek* yerine ;

Bu hal, yukarıda (§ 120 den 122) mütalea edilenlere benzetilebilir.

بی peki, بی pek eyi yerine ;

بیلدر *bıldır* *bir yıldır* [1] yerine. — muk. bir lehçe tabiri olan *biyağ-tan*,

آیاندن *bir ayak-tan* [2] yerine ; muk. (§ 396, tenbib) ;

قهوه آلی *kahve-al'tı* yerine [3]

ایول *ayol*, اوغل *ay oğul* yerine.

بیر-عز *bir-ez*, بیر-از *bir az* yerine (Bianchi ; muk. Tamb. Ar. s, 15 : bir ez zaman ?).

Yine bak. § 161, ihtar, 319 ihtar, 310 ve 383.

evelce mefulünfih [de] lenik] riliyle de kullanıldığı görülmektedir. Şu halde lehçemizdeki (k sı düşmüş e, a) bu mefulünileyh edatının bir çeşididir :

Kağak, *kav*, *kab* ve emsali kelimelerde boşluk manası olduğu gibi, *kâğ-rın* kelimesi = boşluğa mensup, batın) manasıyla ve *ğ>r* değişimiyle (veya, kelime aslında *kağ-rın* da olabilir.) *karın* kelimesini vermiş görünüyor.

[1] D.L.T, I. 380 *tağ bal'dırı* = dağın ileriye doğru çıkıntısı; *bal'dır oğul*, *bal'dır kız* kadının evelki kocasından oğlu, kızı, (bu kelimeyi, dilimizde «baldız» suretinde r > z değişimiyle, ve az değişik manasıyla görüyoruz); *bal'dır tarığ* = bahar başlangıcında ekilen ekin; *bal'dır kuzu* = ilk doğumda dünyaya gelen kuzu; ve yine her işin yapıldığı zamanın ilkinde *bal'dır* denilir.

Bu tariflere göre, bunların bir çeşidi olduğu anlaşılan *bal'dır* sözünün «bir yıldır» söziyle alakası yok görünüyor A.U.E.

[2] Müellifin *biyağtan* suretinde verdiği ve aslının «bir ayaktan» olduğuna hükmettiği kelime, bizce *bayak* olup, aslı da «bir ayaktan» değildir : eski, kadim, geçmiş manasını havi bir kök olan *bay* kökünden yapılmış olup, «geçmiş zamanda, deminden» gibi bir manadadır : D L T III. 128. *bayat* = (kadim) Allah; Çağ. lügati, s, 88 *bayat* = eski, kadim + bir türk aşireti + musikide bir nağme + geçeden kalmış yemek.; lehçemizde eskimiş : bayat etmek, hayat peksimet ve yine Çağ. lügati, s, 88 *boya* = kadim, eski, köhnelemiş, çoktan kalma, geçeden kalma ; s, 73 : *bayrı* = köhne, 'atik + kadimi emektar : s, 93 *beyri*, *beyrū* = kadim, 'atik, eski, köhne, fersüde, hizmeti eski (emekdar), A.U.E.

[3] Muk. بانقا آلی *Pangaltı* = *banqa al'tı?* yerine A.U.E.